

УДК 371.11:372

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.84.1.12>

Дем'яненко А. М., Шевченко Ю. В.

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ПРАВОВОЇ ВИХОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАННЯХ: СУТНІСТЬ Й ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті розкрито питання важливості правового виховання підлітків у громадських об'єднаннях, визначено міжнародні і національні документи, що регламентують цей процес. Автор наголошує, що правова вихованість підлітків є суспільним феноменом. Цей феномен пов'язаний із правовою свідомістю людини і правовою культурою, що склалася в нашій державі.

Автор у статті зосереджується на проблемних питаннях, що пов'язані з критеріальною базою правової вихованості підлітків у громадських об'єднаннях, характеризує критерії (когнітивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий) та відповідні показники. Когнітивний критерій розкрито через такі показники, як: теоретичні знання про право, правопорядок у суспільстві, усвідомлення значущості правопорядку для життя людини в соціумі, у позаосвітніх соціальних середовищах, наявність образного правового мислення відповідно до вікового періоду, визнання різноманітних правових систем у різних суспільствах, прогнозування наслідків правової та протиправної поведінки. Ціннісно-мотиваційний критерій автором розкрито через такі показники, як: розуміння правових цінностей, визнання власної правово-стверджувальної діяльності цінністю, наявність мотивації до служіння правому суспільству, інтерес до вимог правової поведінки, що спрямована на підтримання правопорядку з урахуванням свободи людини. Показниками поведінкового критерію є: вміння розрізняти правову та протиправну поведінку, наявність досвіду правової поведінки, участь у правових та правоосвітній діяльності громадських об'єднань, рухів, громадських організацій, вміння контролювати себе, вміння налагоджувати відносини з іншими людьми на засадах наявної правової системи суспільства.

У статті охарактеризовано рівні правової вихованості підлітків у громадських об'єднаннях (високий, середній, низький), розкрито їх якісні характеристики відповідно до визначених критеріїв і показників.

Ключові слова: правове виховання, громадські об'єднання, підлітковий вік, правосвідомість, правова поведінка.

За досить непростих соціально-економічних умов, що наразі супроводжують процеси розвитку особистості в Україні, розбудова правового виховання підлітків є дуже важливою. Увага представників багатьох країн прикута до цього процесу, що знайшло вираження як у міжнародних, так і в національних нормативно-правових документах, а саме у: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Декларації прав дитини (1959 р.), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенції про права дитини (1989 р.), Декларації і програмі виховання громадян у дусі демократії, заснованій на усвідомленні ними своїх прав та обов'язків (1999 р.), Конституції України (1996 р.), Законі України "Про основні засади молодіжної політики" (2021 р.), Указах Президента України "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 р." (2019 р.), "Про Національну молодіжну стратегію до 2030 р." (2021 р.) тощо.

Важливе значення для наукового пошуку має питання уточнення критеріїв, показників правової вихованості підлітків, що дадуть можливість охарактеризувати рівні правової вихованості молоді.

Ми враховуємо, що правова вихованість є суспільним феноменом і пов'язана з правовою свідомістю та правовою культурою, що склалася в нашій державі. Але як феномен правова вихованість може бути вимірюваною з урахуванням стану кожного визначеного нами структурного компонента (когнітивного, ціннісно-мотиваційного, поведінкового). Таким чином, правове виховання підлітків у громадських об'єднаннях зумовлено здебільшого правовою ідеологією в державі [6], потенціалом правосвідомості реформування правової системи [7], досвідом правової поведінки, що є унормованою в суспільстві, правовим досвідом сім'ї, близьких родичів [3], а також тим рівнем правової вихованості, яка є у референтній групі, тобто в близькому оточенні підлітків, та серед авторитетних лідерів громадських об'єднань, діяльність яких цікава підліткам, мотивує на проведення разом вільного часу. У цьому разі громадські об'єднання можуть бути посередником між підлітком та соціальним середовищем, й якщо вони не будуть у доступній формі доводити цінність прав та свобод людини, правові цінності суспільства, підліток буде схильний до антисоціального впливу у віртуальних світах, антисоціального впливу вуличних компаній або злочинних угруповань. Більше того, існують сім'ї, які не прищеплюють правові цінності. У такому разі тільки громадські об'єднання можуть дати цю правову опору підліткам.

Під час розробки критеріїв правової вихованості підлітків ми зважали на виокремлені Г. Кучер критерії нормального функціонування психіки: "здатність оцінювати, інтерпретувати та застосовувати життєвий досвід, спроможність прогнозувати дії; вміння навчатися, перебудовувати свою діяльність у кризових ситуаціях; відкритість до нових можливостей особистісного зростання і культурного розвитку; розвинений репертуар соціальних ролей" [5, с. 82]. Отже, маємо звернути увагу на той факт, що правова вихованість підлітків повинна характеризуватися здатністю пристосовуватися до правових вимог суспільства, ефективно планувати власну діяльність відповідно до вимог права, керувати поведінкою, максимально наближуючи її до правослухняної, тощо. Остання теза пов'язується з правовою ситуацією, в якій опиняється більшість

сучасних підлітків. Так, Т. Губіна, О. Чурікова вказують на те, що у нашій країні спостерігається стрімке зростання девіантної поведінки, що загалом впливає на загальну культуру. Автори пишуть: “Численні групи підлітків зайняті “дикими” формами комерції, часто демонструючи схильність до аморальних вчинків, агресивних дій, порушуючи елементарні правила міжособистісного спілкування, особливо в поїздах, на вокзалах і ринках. Поширюються агресивно-бійцівські угруповання неповнолітніх. Девіантну спрямованість поведінки з агресивною суттю мають деякі форми епатажної самодіяльності, в основі яких лежить виклик нормам моралі, канонам, правилам” [2, с. 40]. Як зазначають дослідники, для підлітків із девіантною поведінкою характерними є “нижчий, ніж в інших підлітків, рівень відчуття позитивного інтересу та прийняття себе, відсутність любові та поваги, а іноді й просто ворожість з боку батьків” [2, с. 43]. Також автори наголошують на тому, що до соціально-психологічних особливостей у підлітковому віці належить психологічний контроль матері, який “породжує очікування зовнішнього контролю у відносинах з іншими людьми, сприяє формуванню непродуктивних емоційних копінг-стратегій, головною з яких є агресія, та викликає негативний емоційний стан підлітка, спричинюючи емоційний дискомфорт” [2, с. 43].

Враховуючи ці положення, виокремимо критерії правової вихованості підлітків та, відповідно, їх показники.

Когнітивний критерій, на нашу думку, має розкриватися через такі показники, як: теоретичні знання про право, правопорядок у суспільстві, усвідомлення значущості правопорядку для життя людини в соціумі, у позаосвітніх соціальних середовищах, наявність образного правового мислення відповідно до вікового періоду, визнання різноманітних правових систем у різних суспільствах, прогнозування наслідків правової та протиправної поведінки.

Наступний критерій – ціннісно-мотиваційний, показниками якого є розуміння правових цінностей, визнання власної правово-стверджувальної діяльності цінністю, наявність мотивації до служіння правовому суспільству, інтерес до вимог правової поведінки, що спрямована на підтримання правопорядку з урахуванням свободи людини.

Третій критерій – поведінковий, показниками якого нами визначено: вміння розрізнати правову та протиправну поведінку, наявність досвіду правової поведінки, участь у правовиховній та правоосвітній діяльності громадських об'єднань, рухів, організацій, вміння контролювати себе, вміння налагоджувати відносини з іншими людьми на засадах наявної правової системи суспільства.

Під час опрацювання зазначених критеріїв, показників правової вихованості, ми розуміли, що дуже швидких результатів для набуття високого рівня чекати не можна, адже залучення підлітків до участі у громадському об'єднанні має відбуватися поступово, ненав'язливо. Тут важливим, на нашу думку, є положення про те, що потрібно встановити такі взаємини, які характеризувалися б доброзичливістю, взаємною повагою, адже неможливо опанувати демократичні норми поведінки й оволодіти правовими цінностями повною мірою, якщо не сформовані загальна культура спілкування, критичне мислення, вміння ухвалювати рішення, що вплинуть на все подальше життя.

Також ми враховуємо і дослідження, що пов'язані з правовим менталітетом українців, який називають “генетичним кодом”. Він знаходить вираження, як зауважує В. Кобко-Одарій, у суперечливих рисах, таких як: “героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрлість, що водночас поєднується з правовим ідеалізмом, етатизм і негативне ставлення до державно-правових інституцій, непослідовність поглядів, консерватизм” [4, с. 68–69]. Підкреслимо, що для нашого дослідження це положення є значущим, яке висуває уможлидне питання якості у вимірювальних процедурах.

Ми також зважали і на дослідження І. Андрюшко, яка вивчала питання правового мислення та вказувала на те, що існує два види правового мислення: фахове (спеціалісти-юристи) і нефахове (мислення компетентної людини у галузі права). Саме поняття “правове мислення” автор тлумачить таким чином: “Правове мислення має розумітися як така форма та різновид мислення, що характеризується використанням мови права під час пізнання, осмислення та конструювання правової реальності і реалізації індивідом нормативів, принципів та цінностей, які становлять зміст правової системи” [1, с. 6]. При цьому вченою з'ясовано, що правова діяльність громадян, які не є спеціалістами в юридичній сфері, характеризується образним і ситуативним правовим мисленням, а отже, для досягнення високого показника правової вихованості підліткам як нефаківцям потрібно мати образне правове мислення та, відповідно, бути активними у пізнанні правових цінностей: “Правова активність громадян як особливий різновид правової діяльності виражена у правовому мисленні на стереотипному, нераціональному та ментальному рівнях, на кожному з яких проявляються особливі складники правового мислення та образу права” [1, с. 15].

У процесі дослідження ми вважали, що доцільною є розробка діагностичного інструментарію, який комплексно об'єднає в собі перелічені ідеї, положення, тези, що стосуються процесу правового виховання, формування навичок правової поведінки. Сутність правової вихованості, як доводить аналіз наукових джерел, є різною у різних культурах, але при цьому правова вихованість пронизує всі сфери життя. Отже, важливо розробити методичний інструментарій, за допомогою якого ми зможемо виміряти динаміку правової вихованості підлітків, відповідно, у когнітивній, ціннісно-мотиваційній та поведінковій сферах.

Саме для цього ми намагалися найчіткіше окреслити критерії правової вихованості підлітків та, відповідно, їх показники. Під час розробки критеріїв і показників ми також зважали на те, що це питання розкрито

у психологічній, педагогічній та соціологічній літературі. Так, ми вважаємо важливими напрацювання щодо критеріїв вихованості та їх показників І. Беха, М. Боришевського, М. Роганової, Л. Ороновської, які зауважують на необхідності розкриття соціального світу людини, її взаємодії з різними людьми, які перебувають в інших культурах. Також слід зважати і на критерії та показники, що вироблені у дослідженні О. Хоптяної, а саме: “наявність відповідних віковій категорії правових уявлень і знань (показники: розуміння сутності основних понять права; усвідомлення своїх прав та обов’язків; повнота, глибина, оперативність, системність відповідних віку знань з цієї проблематики; прогнозування і передбачення результатів дій, вчинків); усвідомлення необхідності дотримання правових норм (показники: ставлення до чинного законодавства; емоційна оцінка своїх уявлень і знань щодо правознавства, інтерес, потреба, переконаність у необхідності поповнення правових знань; готовність до застосування правових знань у схожих і варіантних ситуаціях; мотивація до використання правових знань і вмінь у власній поведінці); сформованість правомірної поведінки особистості (показники: прояв саморегуляції правомірної поведінки; використання отриманих правових знань, вмінь і навичок у ситуативній діяльності; використання, відстоювання своїх прав без порушення прав інших; дотримання єдності своїх прав та обов’язків)” [8, с. 17–18].

Зважаючи на дослідження О. Хоптяної, ми дотримуємося такої думки, що визначення критеріїв і показників правової вихованості підлітків у громадських об’єднаннях мають бути не узагальненими і пристосованими до освітньої діяльності шкіл-інтернатів, а конкретними, адже правове виховання у громадських об’єднаннях належить до процесів, які проходять у вільний від навчання час у позаосвітніх соціальних середовищах, що, відповідно, накладає специфіку мислення і поведінки.

Ми вважали, що для більш ґрунтовного аналізу правової вихованості підлітків слід враховувати й якісні, і кількісні аспекти, саме тому ми зважали на те, що вимірювання рівнів правової вихованості слід проводити відповідно до вивчення бажання висловлювати ідеали право-стверджувальної діяльності, а також ступеня вираженості емоцій та позитивної ідентичності тощо.

Ми відзначали високий рівень у підлітків тоді, коли в них було зафіксовано сформованість глибоких знань про право, правопорядок у суспільстві, правову вихованість особистості, відповідальність за вчинки та протиправну поведінку, розуміння, відповідно до вікових характеристик, правових систем у різних суспільствах, визнання різноманітних правових систем у різних суспільствах. Такі підлітки можуть вірно прогнозувати наслідки правової та протиправної поведінки, визнають правові цінності, в них наявна мотивація до служіння правовому суспільству, інтерес до вимог правової поведінки, що спрямована на підтримання правопорядку з урахуванням свободи людини; під час обговорення правових питань у них виникає позитивний емоційний стан, захоплення тощо.

У підлітків із високим рівнем повністю сформоване вміння розрізняти правову та протиправну поведінку, наявний досвід правової поведінки, вони беруть активну участь у правовиховній та правоосвітній діяльності громадських об’єднань, рухів, організацій, вміють контролювати себе, вміють налагоджувати відносини з іншими людьми на засадах наявної правової системи суспільства.

Середній рівень характеризується таким чином: підліток володіє, але не повністю знаннями про право, правопорядок у суспільстві, правову вихованість особистості, він не завжди розуміє важливість відповідальності за вчинки та протиправну поведінку, не завжди визнає наявність різноманітних правових систем у різних суспільствах. Такий підліток не завжди вірно прогнозує наслідки правової та протиправної поведінки, але при цьому визнає правові цінності. У такого підлітка простежується недостатність мотивації до служіння правовому суспільству, інколи виникає інтерес до вимог правової поведінки, що спрямована на підтримання правопорядку з урахуванням свободи людини; під час обговорення правових питань в нього інколи виникають позитивні емоційні стани.

Також для цього рівня характерним є те, що у підлітка загалом сформоване вміння розрізняти правову та протиправну поведінку, але не досить досвіду правової поведінки. Підліток із середнім рівнем правової вихованості бере участь у правовиховній та правоосвітній діяльності громадських об’єднань, рухів, організацій, але не завжди вміє контролювати себе, існують певні прогалини у сформованості вміння налагоджувати відносини з іншими людьми на засадах наявної правової системи суспільства.

Низький рівень правової вихованості характеризується таким чином: у підлітка не сформоване знання про право, правопорядок у суспільстві, правову вихованість особистості, він не розуміє важливість відповідальності за вчинки та протиправну поведінку, не знає різноманітних правових систем у різних суспільствах. Такі підлітки рідко замислюються над прогнозуванням наслідків правової та протиправної поведінки, але при цьому визнають необхідність існування правових цінностей. Підлітки низького рівня правової вихованості характеризуються недостатньою сформованістю мотивації до служіння правовому суспільству, в них рідко виникає інтерес до вимог правової поведінки, що спрямована на підтримання правопорядку з урахуванням свободи людини, дуже рідко виникають позитивні емоційні стани, коли обговорюються правові питання. У підлітків із низьким рівнем правової вихованості не сформоване вміння розрізняти правову та протиправну поведінку, не досить досвіду правової поведінки, тільки у виняткових ситуаціях. Підлітки низького рівня правової вихованості замкнені у собі, майже не беруть участі у правовиховній та правоосвітній діяльності громадських об’єднань, рухів, організацій, не завжди вміють контролювати себе, існують значні прогалини у сформованості вміння налагоджувати відносини з іншими людьми на засадах наявної

правової системи суспільства, інколи може спостерігатися схвалення протиправної та ризикованої поведінки груп інших підлітків.

Перспективою подальшого дослідження є розробка спеціальних діагностичних методик для вимірювання правової вихованості підлітків відповідно до визначених критеріїв і показників.

Використана література:

1. Андришко І. Правове мислення у різновидах правової діяльності: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.
2. Губіна Т., Чурикова О. Психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітковому віці. *Психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості в сучасному світі* : зб. наук. праць. Полтава : Освіта, 2007. С. 44–40.
3. Заєць А. Загальнотеоретична характеристика форм правового виховання в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2018. 16 с.
4. Кобко-Одарій В. Правовий менталітет українського народу: особливості формування та розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2019. 22 с.
5. Кучер Г. Вплив сучасної системи виховання на становлення життєтворчості молоді людини. *Психологія і суспільство*. 2000. № 1 (1). С. 80–87.
6. Луцький А. Правова ідеологія в українській державі і громадянському суспільстві : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2013. 275 с.
7. Михайліна Т. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. 310 с.
8. Хоптяна О. Правове виховання учнів 5–6 класів у навчально-виховному процесі шкіл-інтернатів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2009. 20 с.

References:

1. Andriushko, I. (2015). Pravove myslennia u riznovyдах pravovoi diialnosti: zahalnoteoretychne doslidzhennia [Legal thinking in the types of legal activity: general theoretical research] Odesa. 20 s. [in Ukrainian]
2. Hubina, T., Churykova, O. (2007) Psykholohichni osoblyvosti formuvannia deviantnoi povedinky u pidlitkovomu vitsi [Psychological features of the formation of deviant behavior in adolescence]. *Psykhologo-pedahohichni aspekty rozvytku osobystosti v suchasnomu sviti*. Poltava : Osvita. S. 44–40. [in Ukrainian]
3. Zaiets, A. (2018) Zahalnoteoretychna kharakterystyka form pravovoho vykhovannia v suchasni Ukraini [General theoretical characteristics of forms of legal education in modern Ukraine]. Odesa. 16 s. [in Ukrainian]
4. Kobko-Odarii, V. (2019) Pravovyi mentalitet ukrainskoho narodu: osoblyvosti formuvannia ta rozvytku [Legal mentality of the Ukrainian people: features of formation and development]. Odesa. 2019. 22 s. [in Ukrainian]
5. Kucher, H. (2000) Vplyv suchasnoi systemy vykhovannia na stanovlennia zhyttietvorchosti molodoi liudyny [The influence of the modern system of education on the formation of young people's creativity]. *Psykhoholohiia i suspilstvo*. № 1 (1). S. 80–87. [in Ukrainian]
6. Lutskyi, A. (2013) Pravova ideolohiia v ukrainskii derzhavi i hromadianskomu suspilstvi [Legal ideology in the Ukrainian state and civil society]. Ivano-Frankivsk : Symfoniia forte. 275 s. [in Ukrainian]
7. Mikhailina, T. (2018) Rol intehratyvnoho potentsialu pravosvidomosti u reformuvanni pravovoi systemy [The role of integrative potential of legal consciousness in reforming the legal system]. Vinnytsia : Nilan-LTD. 310 s. [in Ukrainian]
8. Khoptiana, O. (2009) Pravove vykhovannia uchniv 5–6 klasiv u navchalno-vykhovnomu protsesi shkil-internativ [Legal education of students of 5–6 grades in the educational process of boarding schools]. Kyiv : Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy. 20 s. [in Ukrainian]

Demyanenko A. M., Shevchenko Yu. V. Criteria, indicators and levels of legal education of adolescents in public associations: the essence and main characteristics

The author reveals the issue of the importance of legal education of adolescents in public associations, takes into account the international and national documents governing this process. The author emphasizes that the legal upbringing of adolescents is a social phenomenon. This phenomenon is related to the legal consciousness of man and the legal culture that has developed in our country.

The author focuses on the problematic issues related to the criteria base of legal education of adolescents in public associations, characterizes the criteria (cognitive, value-motivational, behavioral) and relevant indicators. The author reveals the cognitive criterion through such indicators as theoretical knowledge of law, law and order in society, awareness of the importance of law and order for human life in society, in extracurricular social environments, the presence of figurative legal thinking according to age, recognition of different legal systems in different societies, legal and illegal behavior. The author reveals the value-motivational criterion through such indicators as understanding of legal values, recognition of one's own law-affirming activity as a value, motivation to serve a legal society, interest in the requirements of legal behavior aimed at maintaining law and order while respecting human freedom. The author defines indicators of behavioral criteria: the ability to distinguish between legal and illegal behavior, experience of legal behavior, participation in legal and educational activities of public associations, movements, public organizations, the ability to control themselves, the ability to establish relationships with others based on existing legal system.

The article describes the levels of legal education of adolescents in public associations (high, medium, low), reveals their qualitative characteristics in accordance with certain criteria and indicators.

Key words: legal education, public associations, adolescence, legal awareness, legal behavior.